

### Summary

The article deals with the topic that explains the role of fiction in the formation of a child-reader's reception. Key motives which influences the child's understanding of the text are taken into account. "Charlie and the Great Glass Elevator" by Roald Dahl is a perfect example of demonstrating child's reception and the role of fiction in its formation, the ability of a child-reader to interpret "other", "invisible" world is explained in the article as well. Emphasis is also made on the author's ability to predict and consider the reading assessment of the event development in the story.

**Keywords:** receptive poetics, child-reader, fantastic, motive, character.

УДК 821.161.2.09

Пархета Я. В.,

аспірантка,

Кіровоградський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

parheta@rambler.ru

### ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ У МЕГАТЕКСТІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Уявлення про ідеал жінки змінювались відповідно до історичної епохи, а також системи світоглядних координат людства. Своєрідна модифікація (а точніше – відхід від традиційного образу жінки-матері та перехід на психологічно та інтелектуально вищий рівень) стосовно вивчення письменниками психології жінки відбувається на межі ХІХ–ХХ ст. – у добу переоцінки життєвих цінностей, принципів, нових підходів у літературі і мистецтві, зокрема поворот до тенденцій модернізму відбувся в 60-ті роки ХХ століття. У творчості Гр. Тютюнника жінці належить особливе місце. Акцентуація на жіночих образах зумовлена перш за все загальною орієнтацією художньої літератури "межової" доби. Як стверджує Н. Білоус "літературу цього періоду цікавить насамперед індивідуальний досвід, центральними постають проблеми нової моралі, нової сім'ї, жіночої незалежності" [2, 12]. Ще однією, внутрішньою, спонукою інтересу до постаті жінки в мегатексті письменника є психологічні акценти, породжені вихованням, специфічною психологічною атмосферою у сім'ї. Окреслення останнього можливе лише за умови занурення в підсвідомі глибини психіки особистості та співставлення їх із свідомими, які разом спонукали митця до зображення у художніх текстах окремих типів жінок.

Науковці обмежились порівняльним аспектом образу матері в малій прозі В. Шукшина і Гр. Тютюнника (О. Капляр, С. Ленська та ін.); акцентували увагу на зраді матері батькові (В. Даниленко, Н. Зборовська, В. Марко та ін.). Попри це у літературознавстві бракує наукових праць, які ілюструють жіночі типи, а також деталізують психологічні чинники їх зображення у творчості Гр. Тютюнника, що й визначає актуальність статті. Мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні причин моделювання окремих жіночих образів в художньому світі Гр. Тютюнника. Матеріалом, який повною мірою реалізує мету статті є мегатекст митця: щоденникові записи, спогади про письменника, епістолярій та власне художні твори, які мають психоавтобіографічну спрямованість. У межах статті простежимо образи жінок у таких художніх творах Гр. Тютюнника, як: "Іван Срібний", "Три зозулі з поклоном", "Нюра", "В сутінки", "Дикий".

Звернемось до першооснов, які закладають та формують уявлення дитини про матір, жінку. Визначальною у цьому напрямку є повнота сім'ї або відсутність її як такої, роль обох батьків у вихованні дитини, що в подальшому визначає орієнтацію на одного з них. Проте саме мати формує уявлення сина про жінку, майбутню матір його дітей. Тож беззаперечною є думка про особливу роль матері у вихованні дитини. Цей зв'язок зароджується ще в утробі матері, згодом – під час годування дитини грудним молоком. Батька Гр. Тютюнник майже не пам'ятав, а на матір тримав образ, оскільки вона швидко забула про свою сім'ю, промінявши її на "бахуря". Не сприяло сімейній ідилії і скрутне матеріальне становище під час війни. Певний час Гр. Тютюнник жив у дядька з тіткою, які заміняли йому біологічних батьків.

Зіставивши різні джерела інформації про дату так званого другого заміжжя матері, можемо стверджувати, що мати вийшла заміж не в 1948 році, а аж у 1956 (на це вказують сусідка Ганни Михайлівни – тітка Настя і, зрештою, сам Григор). Очевидно, йдеться про "витіснення" неприємних спогадів, які асоціюються з поведінкою матері. Згідно з теорією З. Фрейда своєрідним способом приборкання первинних інстинктів є сублимація, суть якої полягає у спрямуванні сексуальної енергії в інше русло, основними формами якої є "художня творчість та інтелектуальна діяльність" [4, 52]. Н. Зборовська наголошувала на тому, що "психічне життя дитини з усіма його особливостями, егоїзмом, інцестним любовним потягом тощо існує в психіці протягом усього життя" [4, 71]. Водночас літературознавець стверджує, що саме ті фантазії, які породжені комплексами і "змушують творчу особистість продукувати, тобто шукати виходу з обмеженого психічного світу" [4, 170]. У цьому нас переконують і художні твори письменника, у яких він свідомо чи підсвідомо реалізовує власні інтенції.

Цілком логічно, що ставлення матері до сина в ранньому віці сприяло виробленню власного ідеалу жінки, а жіночі персонажі щоразу зазнавали експериментів. Якщо дівчина прагне бути схожою на матір, то хлопець у ній бачить риси майбутньої дружини. Чи хотів Гр. Тютюнник мати дружину, схожу на Ганну Михайлівну? Очевидно, що – ні. Поряд із синівською любов'ю було присутнє почуття ненависті на ще молоду матір. Більше того, у їхніх подальших стосунках це відчуття домінувало. Фіксація на окремому випадку, за визначенням З. Фрейда є "травматичною подією": "ми називаємо подію, яка протягом короткого часу спрямувала в психічне життя таку силу подразливих стимулів, що засвоїти або переробити їх нормальними способами вже не вдається, тож наслідком стає тривале порушення функціонування психічної енергії" [11, 278]. Неспроможність протягом тривалого часу впоратись із надмірними емоціями, спричиненими травматичною подією може перерости в невроз. Загроза зростає "у воєнні часи: в так званих травматичних неврозах" [11, 277]. Тож стосунки Гр. Тютюнника з матір'ю мають акцентуований характер. Свідченням цього є листи Ганни Михайлівни до Гр. Тютюнника, спогади письменника та його друзів. Власне ставлення до жіноцтва прочитується у записниках митця, почасти проілюстровано в епістолі. У другому (О. Шугай) листі до дружини Гр. Тютюнник описує ситуацію із кокетливою дівчиною, яка грайливо підставляла йому ногу. Таке кокетство

письменник називає сільським заграванням, і у відповідь на залицяння дівчини він із серйозним видом відповів: “Извините, я, кажется, вас наступил” [12, 124].

У восьмому (О. Шугай) листі до дружини Гр. Тютюнник пише про свої міркування над психологією жінок: “Дело в том, что девушкам всегда немножечко лестно, когда к ним “пристают” парни. Иначе они не танцевали бы с теми, после коих, якобы, хочется вымыть руки” [12, 144].

Ставлення митця до жіноцтва, визрівання ідеалу жінки, про взаємини між чоловіком і жінкою знаходимо і в записних книжках митця. Гр. Тютюнник упевнений, що “жінці мало поваги, мало любові, жінці треба, щоб нею захоплювалися. Мужчину ж захоплення швидко втомлює, любов йому стає звичкою, чоловікові треба, щоб його поважали” [9, 351]. У записних книжках зафіксовано митцем ставлення до стосунків між чоловіком і жінкою. Читаємо: “Любов тримається на недосконалої, неповноті. Якщо ви нею вдоволені геть, тоді вона тікає від вас. Вдовольнившись любов’ю, ви починаєте шукати іншої. Жінки це добре знають, тому підживлюють ваше вдоволене почуття любові зрадою або можливістю зради” [9, 362]. Відчувається пряmolінійність, грубість, іноді навіть зневага у ставленні до жіноцтва: “з дівчиною треба бути або пряmolінійним – тоді вона відчує твою силу, або дипломатичним – тоді вона відчує твій розум. А будеш просто людиною, рівнею їй, нічого не вийде! Поки то вона пойме, що ти – людина...” [9, 389].

Спостерігаємо, що у художньому світі Гр. Тютюнника жінка втілюється переважно в образі матері, дружини, коханки, попутниці. Однак усіх жінок, створених творчою уявою автора, об’єднує віктимологічний аспект характеротворення (спрямованість особистості за певних обставин стати жертвою. – Ю. Александров). У творах “Іван Срібний”, “Три зозулі з поклоном” автор зображує жінку-матір і жінку-коханку. Мати здавалась Іванові (“Іван Срібний”) найгарнішою: “Білява, пишноволоса і синьоока” [8, 280]. Ревнощі наставляли тоді, коли мати чепурилась перед дзеркалом, адже вона прикрашалась для чужого: “Коли ж мама, хоч траплялося це й нечасто, ішла до когось у гості а чи в кіно, пудрилася і підфарбовувала губи, Іван супився і мовчав або лягав на ліжку і одвертався до стіни: йому здавалось, що вона чепуриться не для себе, а для когось, що вона байдужа і чужа до нього перед отим своїм дзеркальцем” [8, 280]. Син жалів матір, не хотів, щоб вона страждала, засмучувалась, але в той же час “сердито відкидав її руку” [8, 281], коли та намагалась погладити сина. Тобто, з одного боку, син ревнує матір, сердиться на неї, а з другого – обожнює, не хоче, щоб через нього вона страждала. Так, восьмий клас Іван, щоб порадувати матір, закінчив із хорошими оцінками: “Іван жалів маму, її втомлені руки, що гортають щоденник, втомлені, червоні од шахтної куряви очі, ображені до сліз його “нормальними” трійками” [8, 286]. Ян Потканський, студіюючи психоаналітичні концепції творчості та рецепції визначає, що дитину охоплює почуття провини, якщо вона причина біль “поганому об’єктові”, коли приходить розуміння того, що “поганий об’єкт”, який її атакує водночас і любить її, то з часом виникає бажання виправити помилки, які мали травматичний характер для вже “коханого об’єкта”. Йдеться про так зване “виправлення”, адже, якщо “фанатична агресія розшматовує і

знищує об'єкт, головним мотивом виправних фантазій (у дорослому житті – дій) є синтезування і вчинення “гарним”. Від цього лише крок до психології творчості, яка є привілейованим прикладом “виправлення” [6, 301]. З моменту подій дитинства пройшло вже багато років, але “не раз снівся [вечір] за ці вісімнадцять років без матері, без ласки, без поради – вісімнадцять років з чужими людьми, часто дуже хорошими, але чужими...” [8, 30]. Свідченням материнських почуттів є крик матері, коли вона зрозуміла, що Іван просто втік “з чорного отвору виринули мати, у самій сорочці, босі, розпатлані.

– Сину! Чуєш, синочку! Де ти?.. [...]. Си-ну-у-у, долинає здалеку, – ...ин-о-очку... О-о-о-” [8, 33]. Але мати поплатилась за своє розпусне життя у зрілому віці, коли син, подорослішавши, ставився до неї так само, як вона до нього в дитинстві: “Три дні, як приїхав, і все мовчиш. Чи вже у серці для матері порожньо?..” [8, 30]. Як бачимо, протягом життя мати із ролі незалежної, повної сил, переповненої почуттям кохання опиняється у ролі жертви, адже син не може або й не хоче пробачити її зраду.

У новелі “Три зозулі з поклоном” протиставляються два типи персонажів-жінок: Софія – (мати) і Марфа (жінка, яка любила батька). Проте, здається, кохання не дає втіхи ні Софії, ні Марфі. Софія, як дружина, очевидно підсвідомо розуміє, що чоловік усе ж кохає Марфу, а Марфа усвідомлює неможливість їхнього з Михайлом спільного буття. Тож мати виступає разом з Марфою ще й у ролі жертви. Лише батько у цій непростій ситуації залишається вірним своїй сім’ї, оскільки не демонструє свої почуття до Марфи. Слушно зазначає В. Марко: “Михайло, хай і опосередковано, зізнається, що небайдужий до сусідки Марфи [...] і від цього відчуття його не рятує ні любов до дружини, ні колиска з сином” [5, 259].

Однією з тез, які визначають ставлення до жіноцтва і частково до сильної статі є думка Гр. Тютюнника, що жінки шукають у чоловікові силу, а коли її не знаходять, то починають шукати в інших. Можливо, саме тому ми натрапляємо на сентиментальні і довірливі образи чоловіків у малій прозі митця. Показовими є образи Івана Кирячка на прізвисько Нюра (“Нюра”) й Устима (“Устим та Оляна”). Нюра – несміливий, нездатний мати власну думку чоловік, який усе повторював за дружиною, а якщо сам і говорив про щось, то завжди додавав “немов”, яке вже увійшло в звичку. Пісні очі Нюри, худорлявість, мляве “мов стояча вода” обличчя, полохливі руки – усе вказувало на його нікчемність, як чоловіка. На противагу йому, дружила була вдвічі ширшою в плечах і товщою. Саме вона розпоряджалася майном, робила усю хатню роботу. А Устим, повернувшись з війни, щоб приглушити почуття зради робив усе, на відміну від Нюри, замість дружини. Точну характеристику Устима дає тітка Оляни: “Він тільки збоку глянути – мужик, а отуто, – показала собі на груди, – ягнятко боже. Погладь, приголуб – і замає...” [8, 325]. І незабаром Уляна стає жертвою, адже люди на селі почали звинувачувати Устима в тому, що покинув дружину з дитиною. Тож припускаємо, що з’ява у художньому просторі митця непривабливих жінок, які зазнавали моральних або фізичних знущань з боку чоловіків є результатом Едіпового комплексу. Зазначимо, що Гр. Тютюнник переживав більш повний Едіпів комплекс, оскільки він обожнював матір, ревнував і ставився вороже одночасно.

Серед науковців побутує думка про своєрідну терапію засобами мистецтва. Наприклад, досліджуючи психосвіт В. Винниченка, С. Михида стверджує, що митець у процесі творчості зумів подолати інстинкт смерті. А В. Дрозд у творах часто надавав перевагу психологічним комплексам і таким чином “стирав внутрішні суперечності” [7, 429]. Мегатекст Гр. Тютюнника дає підстави вважати, що в художній творчості письменник здійснив своєрідний акт смерті матері. Показовим є оповідання “Дикий”. Батько головного героя Санька повернувся з війська пораненим і помер, а мати “всихала із року в рік, як усихає старенька вишня: одна гілка цвіте, друга тільки листя дрібно викидає, третя – німа...” [8, 308]. На перший погляд відчуваються сум саме за матір’ю, а не за батьком, адже син звик до материної опіки, і ніяк не міг змиритися з тим, що її немає поряд.

Символічним є спогад про півники, які садила біля хати мати: “Зацвіли сину, наші півники”, – радісно повідомляла мати новину Сашкові. Утім, пригадуючи похорон матері, автор акцентує увагу на останньому поцілункові: “Санько, вперше і востаннє цілуючи материні руки, відчув губами, що вони сухі...” [8, 308]. На нашу думку, це свідчить про холод у стосунках між Саньком і матір’ю. Думається, що кожна дитина, зростаючи у нормальній люблячій сім’ї торкалась губами або принаймні щоками рук своєї матері. Те, що Санько уночі, подалі від людських очей, викопав півники і переніс на кладовище може свідчити не лише про данину пам’яті батькам, які їх посадили, а цей акт також слугує підтвердженням витіснення матері зі своїх спогадів, адже півники асоціювались з матір’ю. З. Фройд вказує на те, що, коли невроз виникає в пізнішому періоді життя, то це є продовженням захворювання, яке існувало увесь цей час у “завуальованій, потаємній формі” [11, 369].

Після уявного руйнування образу матері дитина створює цілісний образ, який увібрав гарні та погані якості, тож у творчості письменник намагається залагодити свою провину перед матір’ю, що майстерно втілено автором в інших художніх творах, наприклад, Степаниха (“Оддавали Катрю”), Дзякуниха (“Син приїхав”), тітка Марина (“Климко”), Одарка (“Сито, сито...”). Перелічені образи матерів зображені письменником добрими, лагідними, людяними, турботливими. І хоч в більшості оповідань переважає суспільний аспект над особистісним, усе ж вважаємо, що тут йдеться про компенсаторну функцію дитячих переживань.

Як бачимо, акцентуований характер складних стосунків Гр. Тютюнника з матір’ю сприяв створенню психологічних варіацій персонажів-жінок, які зображені автором спершу у негативному світлі, а згодом автор обирає для них роль жертви. Спостереження над різноманіттям жіночих образів визначає перспективу подальших наукових пошуків.

#### Література

1. Александров Ю. В. Криминологія : [курс лекцій] / Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. – К. : МАУП, 2002. – 295 с.
2. Білоус Н. В. Стильові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10. 01.01 “Українська література” / Н. В. Білоус. – К., 2005. – 17 с.
3. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Н. В. Зборовська. – К. : “Академвидав”, 2006. – 504 с.

4. Зборовська Н. В. Психологія і літературознавство : [посібник] / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 390 с.
5. Марко В. П. Стежки до таїни слова: Літературознавчі й методичні студії : [навч. посіб. для студ. філол. спец.] / В. П. Марко. – Кіровоград : “Степ”, 2007. – 264 с.
6. Потканський Я. Психологія у літературознавчих дослідженнях / Я. Потканський // Література. Теорія. Методологія / [пер. з польськ. С. Яковенка ; упоряд. і наук. ред. Д. Уліцької]. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 292–311.
7. Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти) / Л. Б. Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2010. – 632 с.
8. Тютюнник Г. Облога: Вибрані твори / [передм. та прим. В. Дончика] / Г. Тютюнник. – 3-тє вид. – К. : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2004. – 584 с.
9. Тютюнник Г. Бути письменником: щоденники, записники, листи / Г. Тютюнник ; [передм., упоряд. О. Неживого]. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 440 с.
10. Фрейд З. Я и Оно. По ту сторону принципа удовольствия / З. Фрейд ; [пер. с нем.]. – М. : АСТ : Астрель, 2011. – 156 с.
11. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / З. Фрейд ; [пер. з нім. П. Тарашука]. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2015. – 480 с.
12. Шугай О. “Усе живе – тепле...”: Нове про Григора Тютюнника / О. Шугай. – К. : ВД “Києво-Могилянська акад.”, 2006. – 226 с.

#### **Анотація**

У статті досліджуються особливості моделювання окремих жіночих типів у художньому просторі Гр. Тютюнника. Визначено, що акцентуація на жіночих образах зумовлена як загальною орієнтацією художньої літератури “межової” доби, так і психологічними акцентами, породженими вихованням, специфічною психологічною атмосферою у сім’ї письменника.

Визначено, що у художньому світі Гр. Тютюнника жінка втілюється переважно в образі матері, дружини, коханки, попутниці. Однак усіх жінок, створених творчою уявою автора, об’єднує віктимологічний аспект характеротворення. Встановлено, що саме акцентуований характер складних стосунків Гр. Тютюнника з матір’ю сприяв створенню психологічних варіацій персонажів-жінок.

**Ключові слова:** жіночі образи, мегатекст, акцентуація.

#### **Summary**

The article investigates some aspects of design of separate women types in Gr. Tiutiunyk’s artistic space. Determined, that the accentuation of female images caused by a common focus of fiction “boundary” date and psychological accents, caused by upbringing, specific psychological atmosphere in the writer’s family. It is seen, that in the world art Tiutiunyk’s women embodied primarily in the form of mother, wife, lover, fellow traveler. However, all the women, created by the author’s creative imagination, are combined with victimological aspect of character. Determined, that accented the nature of the complex relationship between Gr. Tiutiunyk and his mother helped to create psychological variations of female characters.

**Keywords:** women images, megatext, accentuation.

УДК 821.161.2–1

**Писаревська К. В.,**

аспірантка,

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

pisarevskaya\_ks@mail.ru

### **РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ДОЩУ В ПОЕЗІЇ АНАТОЛІЯ ПЕРЕРВИ**

В основі кожного поетичного твору лежить ідейно-естетична проблема, яка реалізується за допомогою комплексу зображуваних засобів. Використовувані